

Boş Zaman Figürleri Erken Dönem Türk Romanında Nesne-Tüketim İlişkileri*

“Zaman”ın hayatımızda ne kadar önemli ve başat bir unsur olduğunu anlatmak; düşüncede en kolay, ifadede en zor gözüken “insani” eylemlerin başında gelir. Zamanın içinde yaşarız ve yine onun içinde eylemlerde bulunuruz. Ama “Zaman nedir, zamanın tarifi nedir?” gibi sorular sorulduğunda da bir an dururuz, tarif-ifade üzerinde düşünmeye başlarız. Böylece zaman, içinde kolayı-zoru, iyiyi-kötüyü, cenneti-cehennemi barındıran bir unsura dönüşür.

Fatih Arslan, tarifi-ifadesi en zor kavramlardan olan “zaman”ın modern insan eliyle yoğrulmuş ‘boş’laştırıldığı biçiminden yansıyan ve kendiliğine yabancılaşmanın getirdiği köksüzlüklerin ‘doluluğuyla paradoksunu bütünleyen figürlerin; erken dönem romanlarımızda nesne-tüketim ilişkileri açısından nasıl gösterildiğini çarpıcı ve kendine özgü üslubuyla, araştırmacıların ve edebiyat-dönem meraklılarının beğenisine sunmuştur. Sinemis Yayınları’ndan 2012’de çıkan ve 163 sayfadan oluşan eser “Zamana Ön söz” ile başlar. Sonrasında 3 ana bölüm ve alt başlıkları sıralanır. “Son Fasil” kısmı, eserin sonuç kısmı olarak sunulur. “Zaman Ön söz” eserde “boş zamanların nesne-tüketim ilişkileri açısından erken dönem romanlarımızda ele nasıl alındığı”na dair söz edilecek hususlara giriş ve okuyucuları bu hususlara ısındırma özelliğindeki bölümdür. Arslan burada; Türk-İslam medeniyetinin gelenekle biçimlendirilmiş yaşam tarzındaki zaman anlayışından, Batı-Avrupa medeniyetinde biçimlenen zaman anlayışına geçme düşüncesinin istek, tereddüt, pervasızlık ve ‘boş’luk arafında insanımızı etkilemesinin yarattığı “nesne egemenliği ve tüketim kutsanması”nın, erken dönem romanlarımıza yansımaları göstermek amacını da şöyle ifade eder: “Metinlere dair tekrar tekrar aynı yorumları yapmak, Batılılaşmanın efradını

camii ağyarını mani tariflerine dair tarihsel, ekonomik bilgilerden bahsetmek çalışmamızın temel niyeti değildir. İşin biraz felsefesi ni yaparak bir de bu açıdan yorumlamak alınmaya çalışılmıştır. Amacımız, içre bir kültürel rahatlatma seansı yaparak belki ıstırabını hep hissettiğimiz tek bedende cüretkar çift değer psikopatolojisinden kendimizi arındırmaya yeltenmektedir. Böyle olduğu için de mümkün olduğu kadar konuşmanın bazen düşünen alışkanlıklarından çıkıp Bachelard’ın dediği gibi “derin düşünmeyi” gerektiren yoğun yazma biçimi seçilmiştir.” Bu ifadelerden de anlıyoruz ki, yazar, okuyucusunu sadece eserinin konularına değil, onun içeriğini oluşturan derin felsefi-düşünsel kavramlarla örülü ifadelerin “düşünme”yi tetikleyici mekanizmalarına da ısındırıyor.

Eserin birinci bölümü “Tanzimat’a Kadar Üretim / Tüketim Dinamikleri” ana başlığı ve “Osmanlı’da Zaman ve Tüketim”, “Göz’ün Keşfi / “Nüvelenme” Dönemi vd.” ve “Aradakalmışlıktan “Haz”za” isimli alt başlıklardan oluşmaktadır. “Osmanlı’da Zaman ve Tüketim” alt başlığı altında Osmanlı toplumunun Türk-İslam temelli geleneği üzerine inşa ettiği kimliğin zaman anlayışı hakkında, değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu zaman anlayışının içinde, geçmişten gelen birikimlerin yansıdığı tüketim anlayışının “ne ve nasıl” olduğuna dair değerlendirmeler de vardır. Tüketim unsurunu gördüğümüz anda koşut olarak düşünmeye başladığımız üretim ve ekonomi için de önemli değerlendirmeler yapılmıştır.

Osmanlı kimliğinin sacayaklarından olan “Savaş kültürü”nün temel olduğu gaza ekonomisinin yanı sıra, dini-ahlaki yükümlülüklerin ürünü olan lonca-ahilik örgütlü esnaf anlayışı; mütevazi bir yaşamı önceleyerek özde “olgunlaşmayı ve asil öte”ye uzanmayı esas alır. Bu; eski güce yeniden kavuşma

düşüncesiyle başlayıp, hayatımızın her noktasına yayılan Batılılaşma düşüncesinin getirdiği ekonomi ve tüketim anlayışına geçişten önce, Osmanlı insanının hem günlük hem de daha uzun ve önemli zamanı kapsayan ihtiyaçlarının “sonlu-sonsuz” yönlü çağrışımlarına verdiği cevaplar bakımından son derece önemlidir. Batılılaşmamız-çağdaşlaşmamız üzerine yazılmış sayısız eserde, ekonomi konularına da elbette yer verilmiştir. Bu nokta da Arslan’ın farkı, daha önce söz ettiğimiz üzere, okurlarını düşündürmeye yönelik ifadelerinde belirir. Medeniyet eksenimizdeki kaymadan önceki sabitlikte “savaş-gazanın şekillendirdiği ekonomik yapı” dışında günlük ihtiyaçları karşılamak için mevcut olan ekonomik yapı ve unsurlarını Arslan şu ifadelerle açıklıyor: “İnsanlar için günlük ihtiyaçları belirleyici / karşılayıcı olarak üretim yapabilmek, kısaca işeyi sağlayabilmek, dönemsel tavır için yeterli ve yetkin bir faaliyetti. Bunu da ekonomik anlamda lonca ve ahilik gibi dini çerçevesi olan, ayakları yeryüzünün iştihanı henüz keşfetmemiş yapılarla yönlendirmekteydi. Osmanlı insanı, dinin emirleri ve sultanın buyrukları arasında kendince bir değerler dünyası kurmasına rağmen gayrimüslimler gibi “değer” kavramına dair netleşmiş bir faaliyet içinde değildi. Esnafı, erkek egemenliğine dayanan, paylaşımcı, tevazu sahibi, tasavufi biçimlerini salt kamil bir insan olma adına eyleyen olgunlaşma yolundaki dünya dervişleriydi.” (sf. 1-2)

Bu, asırların yoğurduğu geleneksel yaşam tarzının sağlam değerler dünyasının önemli bir yönüdür. Değişimle beraber gelen Batılı (yeni) değerler ve algı biçimleri, geleneği ve unsurlarını bozmaya başlayarak “tüketim-nesne ve zaman” algılarındaki kaçınılmaz değişim tahribatını da tetiklemiştir. Bu değişimin ve tahribatın insanımız üzerindeki etkisinin belki de en özgün biçimde anlatılacağı tür olan romanın da, aynı zamanlarda kültürümüze gelmesi, kaderimizin bir garip cilvesidir. Yazar “Tüketimin en yaygın metası ve tartışma arenası durumundaki

romanın bize geç gelişi de aşağı-yukarı anlatılanlarla benzer bir dramatik çizgi takip eder.” (sf. 4) derken bu cilveyi tanımlar. Görüyoruz ki, ekonomi ve tüketim alışkanlığının yanında, edebiyatımızda değişmektedir. Bencilliğin-bireyselliğin gözükmeyeceği toplumlarda bireysel bilinçlenme, geç kalmaya mecburdur. “Biz”in öncüllendiği geleneksel yaşamamız, yeni değerlerin etkisiyle bireysel bilinçlenmeyi de “roman”ların gösterdiği şekilde tanımaya başlamıştır.

“Göz’ün Keşfi/ “Nüvelenme” Dönemi vd.” alt başlığında, görmek fiilinin basit anlamının çok ötesinde, tüketim ve nesne egemenliği merkezinde bireyin içeriden dışarıya açılmasını izleriz. Nesne ve tüketimin insanımız üzerinde egemenlik kurmaya başlaması, insanımızın “göz”ünü içeriden dışarıya dikmesiyle ve Batı’dan gelen yeni değerleri keşfetmesiyle başlamıştır. Zaman algısındaki değişim, içerinin aydınlık gündüzüne, dışarının karanlık gecesinin tercihiyle kültürümüze yansır. Bu arada mekanlar da değişmiş; evde geçirilen zamandan daha çok, eğlence-gezinti yerlerinde zaman geçirilmeye başlanmıştır. Yazarın bu bölüm başlığında kullandığı “Nüvelenme” sözcüğü, Batılılaşma serüvenimizin başladığı Lale Devri ve ardından gelen 70 yıllık süreyi anlatan terimlerin en anlamlısıdır.

Zaten yazar da bunu doğrudan belirtmiştir. Nüvelenme, değişen Osmanlı’nın açar sözcüğü konumundadır. Değişen Osmanlı’da “boş zamanlar” nesne ve tüketim adına ortaya çıkarılan ve “göz”ü tüketmeye-haz duymaya çağıran bir unsur olarak karşımıza çıkıyor. “Kitlese tüketim, öncelikle zemine uygun bir yoğun tüketim taleplerine dair bir alan açma eylemine girer. Eylemin en sadık anarşisti de “boş zaman”dır. Lale Devri’yle başlayan süreçte toplumumuz daha önce anlamının bilmediği bu yeni zamansal terimle yüz yüze gelmiş, bırakılmıştır.” (sf. 9) Sağlıklı ve bilinçli bir tercihe nazaran, doğal ve yapayın hiç olmadığı kadar birbirine girdiği bir zorunlulukla atıldığımız Batılılaşma serüveninde, dünyada yaşanan bütün

sosyal değişimler, bizde tekrarlı-sancılı mahiyet göstermiştir. Arslan bu sancıyı, tüketimin sarmalına düşen insanımızın aile yapısının bozulması, "biz"den "ben"e düşüş gibi çarpıcı göstergelerle anlatmıştır. Bunun gibi durumların ördüğü yeni hayat tarzı, Avrupa yeni-sosyal bir yaşam tarzı olarak göstergeler temelinde insanımıza sunulmuştur. Kapalı kapılar, bir daha kapanmamacasına açılmıştır.

Arslan, kapıların açılışından itibaren devletin, Batılılaşmayı halkı için dayattığına da vurgu yapmıştır. Modernin parçalayıcı yönü de, dayatmadan faydalanmıştır. Bir anda, hiç tanımadığı değerlerle dayatma sonucunda yüz yüze gelen halkımız, Arslan'ın da ifadesiyle "Batılılaşmış gibi yapmak" zorunda kalmıştır.

"Aradakalmışlıktan "Hazz"a" isimli alt başlıkta ise Arslan, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısıyla başlayan ekonomik bozulmanın, insanımızda çalışma azmini kırışını anlatırken kötümserliğin ve içe kapanışın da bu kırılışla yana gittiğini belirtir. Devlet borç batağına saplanırken, batılılaşmayı "tüketmek-haz" olarak selamlayan figürlerin kendi zevklerinde olduklarını belirtir. Tüketimin ve hazzın öncelenmesi, geleceğe ve sonsuza uzanmak isteyen geleneksel zamanımızı "şimdiye ve 'an'a" mahkum etmiştir. Yeni ve 'boş' zamana uzanırken kabuk değiştiren ailemizin reisi olan baba-erkek, tembellikten sıkılmayan, hazzı tahrik eden mekanları evine tercih eden bir "arada" insana dönüşmüştür. Yeni zamanda statü kazanmak, çalışmakla değil, Batılı tarzda yaşam derecesiyle ölçülmeye başlayınca, ailemiz statü uğruna nesne karnavalının girdabına sürüklenmiştir. Sürüklenme devam ederken bazı şeyler gözükse de, onların belirsizliği daha ön plandadır. Belirsizlik, beklemeyle ve sancıyla kardeşdir. Biz de arada kaldığımızı göre bu 3 unsurla medeniyet aynasında kendimizi görüyoruz. İşin ilginç yanı, umudumuzu da terk etmiyoruz. "Üstelik arada kaldığımızı ya da kalacağımızı bile bile bu umutlu bekleyişi bir türlü terk edemiyoruz." (sf. 22)

Eserin ikinci ana başlığı ve bölümü "Ne İddüğü Belirsiz "Zaman"a Giriş"tir. Bu ana başlığın ilk alt başlığı "Tanımsız/ Boş Zaman"dır. Arslan burada öncelikle zamanın ne olabileceğine, tanımlanıp tanımlanamayacağına dairliğe ve modernleşmeye ilişkisine yönelik değerlendirmelerde bulunur. Bunu yaparken zamanın Antik Yunan filozofları için, Hıristiyanlık için ve İslam dini için neler ifade ettiğini de değerlendirmiştir. Yine bu konuda Kant'ın, Drucker'in, Weber'in, Hegel'in, Husserl'in, Heidegger'in ve Farabi'nin düşüncelerine de yer verir. İnsanın ona karşı çıkamayacağını, hareketle birlikte düşüneceğini ve en nihayetinde ona değer biçenin-değerini oluşturanın bizler olduğunu vurgular. Bizim medeniyet dairemizdeki değişimimizi de zamanla doğrudan ilişkili gören Arslan, bu durumun erken dönem romanlarımıza yansısını şöyle ifade etmiştir.

"Erken dönem Türk romanında önceliğin zaman tasarrufları ve zamana dair çözümleme yaklaşımıyla oluşturulması, temelde değişimin "zaman"la ilgisine doğrudan bir referans oluşudur." (sf. 28) Arslan bu ifadesini de, Karabibik romanından yaptığı alıntılarla desteklemiştir. Tabi şimdiye tabi olduğumuz anda, her eserimiz şimdinin-anın içinde hayat bulmaktadır. Geçmişin devamı, gelecek tasarımlarıyla şimdide bütünüleşir.

Arslan; zamana dair değerlendirmelerinden sonra "boş zaman"ın ne olduğuna ve özelliklerine ilişkin düşüncelerini sıralar. Boş zamanı "Türk modernleşme sürecinde temel değişen olarak gördüğü üretim-tüketim dinamikleri ve bunun beraberinde getirdiği yeni haller deposu" olarak görür. Boş zamanın asıl anlamını verirken, onun Antik dönem ve Endüstri Devrimi'ndeki anlamlarını da ortaya koymuştur. Bunu yaparken de Marx, Lafarque, Russell, Veblen ve Reismann gibi isimlerin düşüncelerine de yer verir. Modernleşmenin, zamana dair tasarruflarını verirken de parçalanmaların yansımaları olan bireyselleşme ve saat unsurlarına dikkat çeker. Romanlarımız da, parçalanmaların hışmına uğrayışımızın trajedisini anla-

tır. Arslan, değişen zaman algımızla gelen yeni "boş zaman"nın artık olumlu unsurlarımızın hiçbirine hizmet etmediğini söyler, sözlerini hadisle destekler.

"Değerli ve Yapıcı Zaman, Belki..." alt başlığında Arslan; zaman algılarındaki metrikliğe, kuantum fiziğine ve izafiyet teorisine kısaca değinmiştir. Çünkü erken dönem (Tanzimat) romanlarımızda bunlara rastlayamayız. Bu romanlarda zamanın derin felsefik ve tanımsal yönü yoktur, fantezi ve hayal vardır. Modern zamanlarla beraber ayağını yeryüzü toprağına daha çok ve yalnız biçimde basmaya başlayan insan, ölümü daha çok hatırlamaya başladığı için, kalan zamanını daha yapıcı hale getirmek ister. Bizim bu noktada talihsizliğimiz, bu durumla tanışmamızın aceleliğindeki trajik yoğunlukta yatar. Batı'ya uymak için zamanı metrikleştirmemizden istediğimiz neticeyi alamamışızdır: "Doğrudan doğruya kendi kaderini yaşamaya muhalefet eden tavır, zamanı metrik kılma niyetiyle işe başlasa da kısa sürede yaldızlı zamanların vurdumduymaz hazlarına bulanmıştır." (sf. 38) Yeniye dair belli bir olgunlaşmayı yaşayamayan insanımız, modernleşmenin tüm sancısını yaşamak zorunda kalmıştır.

"Mutlak Kötü Yoktur" / Sesten Kopan Zaman" alt başlığında Arslan, kültürümüzde "yeni insana geçiş" in yaşadığı zorluklar ve bunun Tanzimat romanımıza yansımaları değerlendirir. Arslan'a göre; moderne-yeniye geçen Avrupa insanının bu geçişi, Don Kişot'la eserleşirken biz de bu işi Tanzimat romanları görmüştür. Bizim geçişimiz sancılı olduğu için de, buna dair her eser bir çığığa dönüşür. Daha önce "kötü"yle pek işi olmayan toplumumuz için, kötüyü estetize etmek zordur. Tanzimat romanları da, yeni düzende sancı çeken insanımızı rahatlatmak-korumak görevini üstlenmiştir. Ancak bu iş, kaçınılması gerekenlerin cazibesini artırmıştır. O cazibeye kapılanların çokluğu, kırılmalarının sesini-şiddetini artırmıştır. Arslan buna dikkat çeker. "Cilalı "an"lar – Herkes Gibi Tüketi(n/m) alt başlığında Arslan, sadece kabuk değiştiren

yoksullaşmamızın (ki devlet çöküşe akar-ken yoksulluğun artması kaçınılmazdı.) yeni tüketim anlayışına ortak şekilde katılım yönüne vurgu yapar. Yeni zaman anlayışının içindeki ekonomik modelin ortaya çıkardığı boş zaman, herkese dairliğini ortak tüketim anlayışıyla var etmiştir. Normalde ortak tüketim, toplumu oluşturan her bireyin önce kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra ortaya konulmalıdır. Batılı anlamda üretim-tüketim sistemi, halka inmeli ve devletin olumsuz zorlamasıyla olmamalıdır.

Ama Osmanlı için bu durum ne yazık ki normal seyrinde işleyememiştir. Aynı durum, 1980 sonrası Türkiye Cumhuriyeti için de geçerli olmuştur. Yeniye gösteren nesnelere- eşyalara sahip olmak, modernleşmenin statü kazama anlamında cilalı yüzü olmuştur. Yüz veya daha fazla yıl arayla aynı duruma düşmek, Türk modernleşmesinin bilindik kaderi olmuştur. Modernleşmenin her unsurunu Batı'dan almıştır, diyebileceğimiz Türk modernleşmesi ve onu metinleştiren romanlarımız, tanıma amacına yönelik çevirilerle kendini göstermeye başlar. Bunun yanında "Nesneye sempatiyle başlayıp empatiyle, duygu yüklemesiyle özdeşleşim (einfühlung) kurarak onu kendiliğinden çıkarıp yüklediklerimize dönüşmesini izlemek beraberinde sadece eşyaların değil, imgelerin de tüketimini getirmiştir." (sf. 49) Arslan; bu ifadelerini değişen ekonomik yapımız merkezinden açımlayarak, düşüncelerini aktarır.

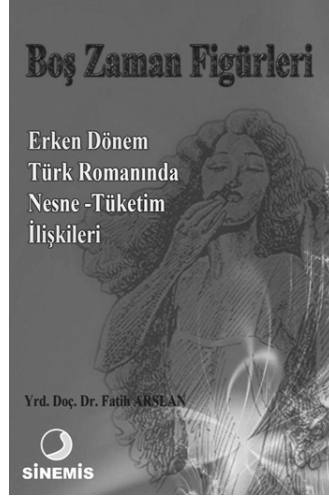
"Yerin Şehveti"ne Kapılmış Özne" alt başlığında, gökyüzünün simgeselliğinde kurulan medeniyetimizin insanının, yeni düzende yeryüzünün-yerin şehvetini keşfedişinin, modernleşmemizdeki karanlık sayfalarından olduğu açıklanmıştır. Arslan bu açıklamayı, eşyaya yüklediğimiz değerler silsilesinin örnekleri ve erken dönem romanlarımıza yansıyışlarıyla desteklemiştir.

Eserin üçüncü ana başlığı ve bölümü "Boş Zaman Figürleri"dir. Bu kısmın ilk başlığı da, "Tüketimin İlk Kaşifleri: Züppe..."dir. Arslan, "Yeni ekonomik yapılanma içerisinde boş bırakılan zamanı ilk keşfedenler şüp-

hesiz “mirasyedi” üst başlığına alabileceğimiz tiplerdir.” (sf. 59) derken, erken dönem (Tanzimat) romanlarımızda sıkça gördüğümüz ‘mirasyedi-züppe’ tipinin nasıl işlendiğini de değerlendirebiliriz. Dönem romancısı, halkı eğitme-yi amaçlarken züppeyi “kırılan bir karakterin” macerasını sunmaktadır. Bu züppe yeni bir tiptir ve yeninin doymayan bir iştahına sahiptir ve “‘Bihruz’ gibiler orijinal bir istenç nesnesi, açar tip olarak metinlerin evreninde yer alırlar.” (sf. 59) Açar tip, kimlik arayışını sürdürürken safça eylemlerin öznesi mahiyetinde Arslan’ın ifadesiyle “düzme/tatlısu frenk” kimliğine farkında olmadan bürünmüştür. Böyle “öz” de kimliksiz-yabancılaşmış tipler, en komik-ironik halleriyle romanda var olur. Arslan bu tiplerin, diğer züppe tiplerine göre en baskını olarak “Bihruz”u görmektedir. “Özellikle Bihruz, genel anlamda Türk modernleşmesinin ironik atası sayılır.” (sf. 64) Arslan “Bihruz” un şahsında değerlendiği “züppe” tipinin bütün referanslarını Fransız toplumu ve Fransızca’dan aldığı da vurgular. Züppenin bütün eylemleri-tercihleri “araf”ın belirsizliğinde şekillenmiştir.

“Teslimiyetten Temsiliyete Yaşam Pratiği Kılavuzu” alt başlığı, büyük değişimlerin eşliğindeki toplumumuzun kültür normlarında yarattığı tahribatı vurgulayarak başlar. Osmanlı yeni dünyaya katılmak ve kendisini korumak arasında bocalayıp durmuştur. Özellikle 20. Yüzyıl’a yaklaşılırken ve o yüzyılın ilk yarısında toplumumuza sunulan “terkip” düşüncesinin ilk örnekleri verilirken yaşanan aksaklığı Arslan şöyle ifade etmiştir: “Bütünlüğe gitmek için öteki yarımını arayan aksak bir yapı kendini ve değerlerini sebepsiz küçük parçalara bölmüştür.” (sf. 67) Parçalanmayla gelen yeni değerler, yankısını erken dönem romanlarımızda bulur. Yeni yaşam ve değerler, romanla yazılmıştır: “Tanzimat romanı ister sembolik, ister gösterge diyelim pek çok değer yargısını yeniden yazımına kaynaklık ve şahitlik etmiştir: (...)” (sf. 69)

Arslan, değerlendirmelerini erken dönem romanlarımızdan yaptığı alıntılarla desteklemiştir. Bu da, onun görüşlerini mükemmel

biçimde sağlamlaştırmıştır. İsteme dinamiklerinin ve eşyaya yüklenen değerlerin değişimi, boş zaman ve tüketim anlayışlarında hayat bulurken, onların hikayesi de Tanzimat romanlarımızda anlatılmıştır.

Bir diğer alt başlık olan “Uykusuz Saatler/Gecenin Keşfi”nde ise Arslan; ruhumuzun sindiği geleneksel mekan (ev-konak vs.) anlayışından, evden dışarı mekanlara (mağaza, eğlence yeri vb.) çıkan insanımızdaki ve toplumumuzdaki kırılmalara dikkat çeker. Dışarı mekanlarının toplandığı Beyoğlu, insan çeşitliliğiyle Tanzimat dönemine damgasını vurmuştur ve romanına malzeme olmuştur. Dışarı mekanlarına açılan insanımızın en dikkat çekici keşiflerinden biri de “gecenin-uykusuzluğun keşfi”dir. “... Tanzimat’ın boş zaman figürleri içerisinde en fonksiyonel olanlardan biri gecenin, eğlenmenin ve onun günah ikizi olan uykusuzluğun keşfidir.” (sf. 74) Boş zamanların gecesindeki insanımız, ondan aldığı hazzı artırmak için nesnenin-eşyanın değerini yükseltirken, tüketimini hızlandırmıştır. Üretimin neredeyse sıfır olduğu toplumlarda bu durumlar, felaketten başka bir şey getirmemiştir. Ve nitekim bizde de aynısı olmuştur. Felakete koşan toplum, kaçınılmazın sarmalında nefes almak için gecesine hayallerini de doldurmuştur. Tanzimat romanlarında bu ha-

yallerin dünyasına dalarız. Aynı zamanda Tanzimat romancısı, insanını hayallerinde bırakmayarak onun dertlerine çare olmak ister. Ama onun kötülerdikleri, cazibelerini artırıp, insanımızı sarmaya devam etmiştir. Arslan bu durumu şöyle açıklar: “Sosyal problemleri ortaya koyabilen ilk öğretmen (hace-i evvel), hastalık ve tedaviye açık bir metinlerarasılıkla sosyal tasarılarını romanlarına ustalıkla yerleştirmiştir. Metinlerin sıkça uyarılarla, ayıplamalarla yürütülmesi, bilinçsiz bir çıkarımla, bazen kötünün teşvik eden tahrip edici yapısı içinde romanı sinsi bir kılavuz noktasına taşımıştır.” (sf. 80)

“Fetişleşen Madde ve Meta” alt başlığında, eşyaların insan için neler ifade ettiği değerlendirilmiştir. Değişen dönemler, eşyaya nesneye bakışı değiştirmiştir. Batılılaşma döneminiz bu bakımdan, eşyanın-maddenin fetişleşmesinin dönemi olmuştur. Arslan bu durumu erken dönem romanlarımızdan örneklerle sunmuştur. Maddeye bağımlılığa başlayan insanımız bütün birikimlerini kaybederek felakete uğramıştır.

“Kafesten Vitrine Güzellik Semptomu/ Moda Kadını” alt başlığı, günümüz dünyasının da başat unsurlarından olan modanın ve etkilerinin değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Arslan bu durum için kadının kimliğine dikkat çekmiştir: “Kusur sayılamayacak bir belirsizliği ruh yapan kadın, aynı zamanda tüketim günlüğünün de en baskın kimliğidir.” (sf. 89) Zamanımız-yaşamımız değiştiğine göre kadını da değiştirmelidir ve öyle de olmuştur. Arslan bu değişimi Tanzimat romanlarından yaptığı alıntılarla göstermiştir.

“İnce Peçeli Mekân-Yarı Kentli Şahsiyet” alt başlığında Arslan; değişen insanımızın “görünme arzusu ve merakının” artmasını, erken dönem romanlarımızdan örneklerle ortaya koymuştur. İnce peçenin şeffaflığına indirgenen mahremiyetimiz, evin dışına çoktan çıkmıştır. Görünme arzusunun mekanları da; ziyafetlerin, baloların, kantoların, mesirelerin vb. mekanlarıdır. Arslan; insanla dolan ve insanileşen bu mekanların,

statü-gösteriş-doğal seyrinde olmayan yaşam mekanları özelliğine de dikkat çeker.

Modernleşmeyle gelen kentleşme, normalde doğal bir sonuçtur. Ancak bizim modernleşmemizin yarım özellikli yapısı, kentleşmemizin de “yarım-yarı” kalmasına neden olmuştur. Yarım kalan her şey, belirsizliğin sarmalında kalmaya mahkumdur. Arslan bunu vurgular.

“Reklam/Kışkırtıcı Dil” alt başlığı, şu anda hiç de yabancı olmadığı “reklam” gerçeğinin bizdeki tarihsel seyrini ve reklama malzeme olan eşyaların erken dönem romanlarımızdaki görüntülerini anlatması bakımından, son derece dikkat çekicidir. Dönem gazetelerinden başlayarak daha geniş bir ‘boş’ zamana ve alana yayılan reklam, dilini cazibeyle kurarak insanımızı tüketimin şehvetine çağırır. Yeni dünyasında eşyaya değer yüklemesini çoğaltan insanımız, reklamın kışkırtan çağrısını karşılıksız bırakmamıştır. Bu, geleneksel ürünlere olan talebin azalmasını da beraberinde getirmiştir. Reklamlar, kadın algısının değişiminde etkin rol oynayarak, onlara hitap eden ürünlerin tüketimin artırılması noktasında görevini yapmıştır. Üretim anlamında Avrupa ile boy ölçüşemeyecek Osmanlı, tüketimde onunla yarışır hale gelmiştir: “Askeri, bilimsel, ekonomik vb. çoğu konuda gerilerde kalmasına rağmen eşya tercihlerinde Avrupa’yla yarışır duruma gelmiştir.” (sf. 110) Arslan bu gerçekleri çarpıcı üslubuyla anlatmıştır.

“Aşk”ın Bedenlerin Metni” alt başlığında Arslan, yeni yaşam tarzının yeni kadının özelliklerine dikkat çekmiştir. Geleneksel ve kalın-kilolu kadın tipinin yeni ve ince-zayıf kadın tipine dönüşmesi, kadın-erkek ilişkilerinde yeni dönemin en belirgin göstergelerindedir. Kadın “ev”den çıkarak “ince”lince, modern aşkın en cazibeli öznesine dönüşmüştür. Fakat bu değişimin kirliliği yönü, kadını bazen de “nesne”leştirerek onun da tüketimini öncelerken, aile kurumuna da zarar vermiştir. Kadın ve erkeğin “dışarı”da yakınlaşması, modernin köksüz aşklarının mekanları olarak pastanelerin, lokan-

taların, tiyatroların ve kafelerin değişen toplumsal yaşamda 'boş zaman'ların geçirildiği önemli mekanlar olarak kabul edilmelerini sağlamıştır.

"Yürüyen İnsan Eşittir" (Zat'ül Hareket)" isimli alt başlıkta ise Arslan, sanayileşmenin insan hayatına etki eden en önemli ürünlerinden olan "arabalar" hakkında çarpıcı değerlendirmelerde bulunmuştur. Değişen yaşamımızda 'boş zamanın tüketiminin' ve genel anlamda tüketimin en renkli unsurlarından olan arabalar, hem gezinti yerlerinde hem de erken dönem romanlarımızda salınmıştır. Hepsinin Avrupalı tarzda olması ve süslü püslü olması, cilalanan yeni yaşamın sembollerine dönüşmelerini sağlamıştır. Arabalar, statüyle koşut hareketlendirilmiştir. Bu da; statüye gönülden "köle" olan kimlik yoksunu züppe tipinin, koşut olarak arabaya da köle oluşuna işaret eder. Arslan; arabaların yeni Osmanlı hayatına girdikten sonra yaptığı etkilerin erken dönem romanlarımıza yansımalarını özellikle "Araba Sevdası"ndan örneklediği alıntılarla gösterir.

"Kayıp Duman Sarhoşluğu" alt başlığında, "ev" in içerisinden çıkıp dışarıdaki hayata karışan ve dışarı mekanlarında 'boş zamanlar' tüketmeye başlayan insanımızın "duman altı" görüntüleri verilir. Kadın-erkek yaklaşmasının mekanlarına dönüşen tiyatro, kafe, kahvehane gibi mekanlar, Tanzimat romanlarımızda "duman altı" dekorlarla sunulmuştur. Arslan burada özellikle kahvehane-nin değişen yapısına dikkat çeker.

Bizde daha önceden, geleneği bozmayacak şekilde oluşan kahvehane kültürünün, modernleşmeyle birlikte bozulduğunu Arslan "Değişen; kahvehane-nin genel yapısını terk ederek "mankurtlaş"maya başlayan tütünün, içkinin, kumarın ve kadının etkisinde kendi benliğini, iradesini kaybetmiş; atasını, ailesini tanımayan vurdumduymaz, keş insan tiplerine yer açmasıdır." (sf. 132-133) şeklinde ifade etmiştir. Geleneksel kahvehane kültürümüzde böyle olumsuz tiplere rastlamak mümkün değildir. Kahvehane-nin özelinde Osmanlı modernleşmesini "köklü değişim" ola-

rak görmek mümkün olmayacaktır. Değişim, düzenleme safhasında tıkanıp kalmıştır. "Reformdan çok Osmanlı modernleşmesini "restorasyon" olarak algılamak genel yapısı itibariyle duman altı farklı yaklaşımlardan biri gibi durmaktadır." (sf. 135)

"Ayna"nın Gerçeğinde Hayal Kaybolur" isimli alt başlık, üçüncü bölümün son alt başlığıdır. Arslan burada, aynanın insan için geçmişten bugüne taşıdığı anlamları değerlendirir. Yeni zamanın 'boş'luğunda aynaya bakan insanın, kendisini tam gerçeklikle görmek yerine "arzuladığı" şekilde görme-ye programlandığını belirtir. Modernin sarmalında bencilleşen insanımız, aynaya daha çok bakmaya başlamıştır. Arzuladığı "ben"e dönüşmek isteyen insanımız, süslenmenin girdabına kulaç atar. Arslan; narsistliğin en belirgin simgesi olarak gördüğü dandy (züppe) tipinin aynayla-süslenmeyle-kıyafetle ilişkisini "Felatun Bey ve Rakım Efendi" romanından yaptığı alıntılarla göstermiştir. Ayna karşısında geçirilen zamanlar, boş zamanın tüketilmesinin bir başka yönüdür.

"Son Fasil" isimli bölüm, Arslan'ın eserinin sonuç bölümü mahiyetindedir. Arslan bu bölümde kırılmalarla örülmüş medeniyet-kültür-yaşam değişimimizin genel etkilerini masaya yatırır. Değişimin etkilerinin en iyi gösterildiği tür de, aynı değişimin ürünlerinden biri olarak tanıdığımız Batı tarzı romandır. İlk örnekler her ne kadar çeviri, taklit vs. şeklinde olsa da, zamanla yakalanacak özgünlüğün ilk ayak seslerini çıkarmıştır. Batılılaşmanın en çok belirtmeye başladığı zamanların eseri olan Tanzimat dönemi, Osmanlı'nın daha önce yaşadığı şoklardan sonra kendisine aynada doğrudan doğruya bakmaya başladığı bir dönemdir. Arslan bu dönemi şöyle açıklar: "Kabullenme, fark etme ve imrenme, Tanzimat dönemi sosyal dönüşüm derslerinin hep sabit ana paydadır. Devrin buruk insanı, duyumsal çabalarnı tekrar kategorize etmenin, varlığını yeniden gözden geçirmenin elzem hallerini önce maddenin üç boyutlu ritmini gözünde canlandırarakla işe başlamıştır. Görmenin,

sözden önceliğini fark etme yolunda erginleşen insan, önce birleşip sonrasında da bireyselleşmiştir. Boynu eğik bir tevazu biçimlemesinden bakarak kendini dünyanın merkezini kılan psikik tavra geçiş, mevcut travmaları geçici bir süreyle de olsa askıya almıştır. Bu aslında her şeyiyle bu coğrafyanın alışık olmadığı yeni bir insan bedeni ve psikolojisinin inşasıdır.” (sf. 144)

Yeni doğru anlamda içselleştiremeyen insanımızın eşikteki hali ve kararsızlığına “Bari bu ‘an’ımı değerlendiririm, keyfimize bakalım.” düşüncesiyle, tüketim ve boş zamanın kışkırtıcılığının büyük etkisi vardır. Ve bu iki durum aslında birbirini doğurmuştur. Tanzimat dönemi (erken dönem) romanlarımız, bu doğumların çocuklarıyla doludur. “Kararsız ruh hallerini, kaygan zeminler coğrafyasındaki değerler keşmekeşini Efruz Bey’in, Naim Efendi’nin, Ali Rıza Bey’in ve sonrakilerin “Yanlı Batılılaşma” temelli karakter yapılarında daha somut izleyebilmişizdir.

Ahmet Mithat Efendi’nin, Namık Kemal’in, R. Mahmut Ekrem’in, N. Nazım’ın metinleri nesnenin, tüketimin, arada kalmışlığın yarımözentü rüyalarla doludur. Koruma içgüdüsünün otokontrolünde ilerleyen satırlar, topluma fütursuz ve davetsiz giren onlarca yeni biçim/biçeme dair örneklemelerle doludur.” (s. 146) Yeni dönemin en başat unsurları olan ‘boş zaman ve tüketim’in erken dönem romanlarımızın doğuşundaki etkisine dair, Arslan şu çarpıcı tespiti de yapmıştır: “Kaynaklarını doğrudan Batılı referanslar üzerinden pazarlayan dönem romanı, okumanın daha önceden edinilmiş bir kodlama mantığının tecrübesiyle oluştuğu fikrini atlamış; tercüme ve (ç)alıntı metinleri özümsemeden kendi yaşama biçimlerine doğrudan adapte etmiştir. Romanların belki uyarı amaçlı satırları gerçeği ve kurmacayı karıştıran birey için hayatın enstrümanlarına doğrudan kaynaklık etmiştir. Böylece kültür, kramptan krize ölümcül bir dönüş yapmıştır.” (sf. 147)

Bir devletin çöküşünden daha çok, bir medeniyetin çöküşünü çağrıştıran kültür

krizinin etkilerini Arslan; “Fetişleşen madde, menden kadın, yeni yaşama kılavuzları, ayna düşkünlüğü, duman sarhoşluğu” gibi kavramları açarak sunmuştur. Bu kadar tecrübeyi yaşadktan sonra günümüze baktığımızda, onlardan hiç de farklı olmayan şeyleri görmekteyiz. Bu bir romandan uyarlanmış filmin tekrarına benziyor. Ve bu filmin konusu da “arafta kalışımızın tarihçesi” dir. Filmin 1980’den sonraki yılları bizi haklı çıkarmışa benziyor. Çünkü hala “araf”tayız. “Tatmini öncelemiş roman kahramanlarının gözümüzün önünde eriyip gitmesi, bütün uyarılara rağmen yüzyıl arayla bu toplumun yaşadığı ciddi kırılmalara bir çare olmamıştır. Hala adı konmamış bir ara türün, bu geçiş coğrafyasında belki de arafın tarafından pratiklerini kabullenmiş olmamızla alakalıdır. Bir yanımız bizde kalırken bir yanımız hala hicrete meyyaldir. (sf. 149)

Arslan’ın “farkında bireylerimiz”i düşündürmeye yönelik bu sıra dışı eserinde, anlatmak istediklerine yardımcı olan çarpıcı resimler de (fotoğraflar) mevcuttur. Edebiyatın, tarihin, coğrafyanın, psikolojinin, felsefenin, sosyolojinin, ekonominin muhteşem bir uyum bütünlüğüyle örülü bu eser, sıraladığımız bilimlerle ilgili araştırmacıların, okurların ve genel anlamıyla okurların “düşünmenin zevkiyle” okuyabilecekleri bir eserdir. Bu çarpıcı eserin zengin kaynakçası da, muhteşem uyumunun nasıl örüldüğünün göstergelerindedir. Arslan özgün üslubuyla bu uyumu örmüştür.

Onun bu çarpıcı eserini tanıtmaya çalışırken aldığımız büyük zevkin, eseri okumak isteyenlere uzanması ve yine onların eseri okuduktan sonra bize hak vermeleri temennisiyle...

*İlker İşler***

* Fatih Arslan, *Boş Zaman Figürleri Erken Dönem Türk Romanında Nesne-Tüketim İlişkileri* Sinemis Yay., Ankara 2013.

** Okt., Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölüm Başkanlığı.